

ДЕЯКІ ПИТАННЯ КОРПОРАТИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ФАРМАЦЕВТИКИ

SOME ISSUES OF CORPORATE CRIME IN THE PHARMACEUTICAL INDUSTRY

Пивоваров В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права*

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено питанням корпоративної злочинності у сфері фармацевтичного бізнесу в Україні та світі. Автор акцентує увагу на транскордонному характері злочинної діяльності в галузі фармацевтики. Стаття містить основи кримінологічного прогнозу в частині фармакологічної корпоративної злочинності.

Ключові слова: корпоративна злочинність, корпоративний злочин, злочини у сфері фармакології, фальсифікований лікарський засіб.

Стаття посвячена вопросам корпоративной преступности в сфере фармацевтического бизнеса в Украине и мире. Автор акцентирует внимание на трансграничном характере преступной деятельности в области фармацевтики. Статья содержит основы криминологического прогноза в части фармакологической корпоративной преступности.

Ключевые слова: корпоративная преступность, корпоративное преступление, преступления в сфере фармакологии, фальсифицированное лекарственное средство.

The article is devoted to the issues of corporate crime in the field of pharmaceutical business in Ukraine and the world. The author focuses on the cross-border nature of criminal activities in the field of pharmaceuticals. The article contains the basics of criminological forecast in terms of pharmacological corporate crime.

Key words: corporate crime, crimes in the field of pharmacology, falsified drug.

Постановка проблеми. Реальний масштаб кримінального тиску з великих фармацевтичних корпорацій на сучасне суспільство наразі залишається недооціненим. Питання різнопланових загроз корпоративної злочинності фармацевтичних корпорацій, які все частіше нехтують своєю первинною гуманістичною метою розробки та виробництва ліків у прямому розумінні цього слова і переорієнтовуються лише на отримання надприбутків, заслуговує на увагу. Усе більше занепокоєння викликає проблема фальсифікації лікарських засобів, масовий перехід сучасної фармацевтичної практики на маркетингові маніпуляції для мети продажу ліків сумнівної якості, ефективності чи новизни, грубе порушення балансу особистих інтересів людини-споживача фармацевтичної продукції і бізнес-інтересів її виробників.

Стан дослідження. Над проблемами корпоративної злочинності як невід'ємного складника суспільної дійсності, її місця та значення у феномені світової злочинності працювали зарубіжні науковці-кримінологи і соціологи кримінального права М. Clinard, Р. Yeager, D. Friedrichs, J. Braithwaite, G. Dukes, P. Gøtzsche та інші. Окремі аспекти розвитку фармацевтичного ринку та кримінологічна проблематика фальсифікації лікарських засобів знайшли відображення у наукових працях за авторством Л. Дедишиної, Н. Гавриленка та Я. Кулич, І. Горбачової, О. Антонової, О. Панькевич, В. Пивоварова, в яких окреслена загальна проблематика корпоративної злочинності, досліджені кримінологічні риси окремих її проявів. Зважаючи на динамічність розвитку і трансформації явища самої корпоративної злочинності та безсумнівної суспільної небез-

пеки злочинного корпоративізму і фармакології, ця проблематика потребує подальшої деталізованої розробки.

Мета статті – окреслити кримінологічно значущі риси корпоративної злочинності у галузі фармацевтики.

Виклад основного матеріалу. Вплив корпоративної злочинності як невід'ємного явища суспільного життя перманентно та невпинно зростає. Незважаючи на це, такі злочини, як правило, лишаються поза фокусом уваги медіа. Повідомлення про корпоративні злочини рідко публікуються на перших шпальтах газет і практично не висвітлюються у prime time на телебаченні. Як правило, вони витісняються у розділ бізнес новин потоком повідомлень про загальнокримінальні злочини, через що у громадськості склалося таке ставлення до корпоративної злочинності, як до несерйозного, нечисельного та шкідливого, проте не небезпечного явища, на відміну від загальнокримінальних злочинів, зокрема вбивств, зґвалтувань, насильницьких нападів, грабежів, крадіжок тощо. Серед науковців аксіомою стала думка авторів відомої праці «Корпоративні злочини» [1] про те, що більшість корпоративних злочинів справляють на суспільство більш істотний вплив, ніж загальнокримінальні злочини («conventional crimes») або злочини, пов'язані з професійною діяльністю («occupational crimes»).

Корпоративній злочинності взагалі властивий високий рівень латентності. Латентний характер корпоративних злочинів зумовлений передусім тією обставиною, що далеко не всі потерпілі усвідомлюють те, що вони стали їх жертвами. Такі злочини

найчастіше пов'язані з діями, яких потерпілий не помічає на звичному для нього тлі, оскільки останні зовнішньо не відрізняються від звичайних легальних операцій [2, с. 56]. Так, якщо компанії домовляються про ціни на товари, які споживаються фізичними особами-резидентами та нерезидентами, нехтуючи при цьому принципами економічної конкуренції, то потерпають від такої незаконної практики, споживачі яких відкрито обкрадають.

Типовими (з точки зору суспільного сприйняття загроз корпоративної злочинності) виступають такі поширені прояви злочинного корпоративізму, як, наприклад, компанія виробляє, поширює та реалізує на ринку товари, які не відповідають установленим вимогам якості (наприклад, фармацевтичні засоби, продукти харчування), ця бізнес-практика може завдати шкоди здоров'ю або життю споживачів; компанія підтримує небезпечні умови праці або виробництва, які можуть призвести до заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості або навіть смерті найманих працівників, загрожувати населенню через забруднення повітря, води, незаконне захоронення шкідливих речовин у ґрунті, скидання токсичних речовин до річок [1].

Уважається, що корпорації є серцем капіталізму, рушійним важелем ринкової економіки, породженням підприємницької природи американського суспільства. Зважаючи на це, великі корпорації мають ім'я та користуються авторитетом серед громадськості, як і топ-менеджери. І хоча ті самі великі корпорації розглядаються як механізм експлуатації людей на ринку праці, ставлення до них формується позитивним. Корпорації є основними спонсорами провідних фундаментальних досліджень у багатьох галузях та ключовим елементом національної оборони. Корпорації – це незмінні меценати багатьох благодійних організацій, публічних заходів, закладів, що надають вищу освіту, науково-дослідних установ. Пояснення цьому просте: могутні корпорації, користуючись своїми, майже необмеженими ресурсами, є «адептами» ідеї про свій вагомий позитивний внесок у людське життя. Дійсна природа корпорації XXI століття не змінилась, її рушійною силою є стійка зацікавленість у зростанні, поглинанні та отриманні надприбутків. Користуючись власними ресурсами, корпорації здійснюють колосальний вплив на уряд, тобто й на процес визначення основних напрямів державної політики. Топ-менеджери корпорацій, керівництво держави, військовоє командування пов'язані один з одним, що дозволяє їм просувати ті питання, які мають спільний інтерес [3].

На думку зарубіжних дослідників, особливістю корпоративної злочинності у фармацевтичній галузі є те, що співучасниками таких злочинів є лікарі, які отримують неправомірну вигоду та беруть участь в інших формах корупційної діяльності, яка пов'язана з просуванням товарів на ринку та збільшенням попиту на них. Відтоді лікарські засоби реалізуються не за призначенням, споживачі не можуть знати напевно того, чи є вони ефективними чи більш

токсичними, особливо коли останні застосовуються для лікування дітей [4].

У контексті українських реалій ми визначили, що організована злочинність у фармацевтичній галузі є наднебезпечним суспільним явищем через властиву їй транснаціональність. Транснаціональній злочинності властиві висока корумпованість владних структур, монополізація підприємницької діяльності, високий рівень технічного оснащення та озброєння, наявність добре налагоджених міжнародних зв'язків [5, с. 95].

В економічній літературі підкреслюється, що фармацевтична галузь належить до найбільш високотехнологічного і наукоємного сектора економіки. Обсяг світового фармацевтичного ринку, який акумулює більше 1 трлн доларів США, відрізняється високими темпами зростання. Лідерами є американські корпорації. Так, у 2013 році ними виявилися Johnson & Johnson (обсяг продажу – 67, 2 млрд. дол.), Pfizer (близько 59,0 млрд. дол.). За ними слідує швейцарські Novartis та Roche [6].

Останніми роками кількість журналістських розслідувань і наукової літератури про кримінальні правопорушення, які вчиняються фармацевтичними компаніями у сфері проведення клінічних випробувань лікарських засобів та незаконне просування фармацевтичної продукції на ринку, помітно зросло. Значимо, що у кожному випадку виявлення окремого правопорушення компанія, до якої висуваються такі обвинувачення, заперечує свою вину, посилаючись на те, що кожне підприємство «має кілька гнилих яблук». Лишається питанням те, чи це єдине погане яблуко, чи компанія систематично порушує закон. Оскільки прірва між проголошеними фармацевтичними корпораціями найвищими етичними стандартами діяльності на користь людей, їхнього здоров'я та реаліями діяльності є колосальною [4].

Первинні інтереси суспільства з охорони здоров'я, співіснуючи з комерційними інтересами бізнесу, завжди перебували у конфлікті. Такі протиріччя набули виразних обрисів у XX столітті внаслідок виникнення серії нещасних випадків, викликаних дією лікарських засобів, та подання численних позовів про відшкодування шкоди, заподіяної неправними діями фармацевтичних компаній. Наслідком таких позовів був перегляд чинного законодавства з метою нормативного регламентування зазначених відносин для запобігання таким конфліктам на майбутнє. Однак справедливою є теза про те, що медицина та фармація завжди перебувають на межі конфлікту, тому абсолютно розмежувати сфери інтересів не є можливим.

Переходячи до поняття «фармацевтичний продукт», значимо, що у найбільш широкому розумінні воно дорівнює поняттю «лікарський засіб» і може бути визначене як речовина або комбінація речовин, які пристосовані для запобігання, профілактики та лікування хвороб, часткового усунення або полегшення протікання симптомів, будь-якої зміни, корекції фізіологічних функцій організму людей і тварин. Обсяг поняття фармацевтичного продукту

є досить широким і включає препарати крові, сироватки, вакцини, ветеринарні препарати. За умови дотримання способу застосування «ідеальний» фармацевтичний продукт повинен бути ефективним у профілактиці або лікуванні захворювань, не створювати при цьому нових ризиків для здоров'я, бути доступним будь-кому, хто його потребує. На жаль, тільки невелика частка сучасних лікарських засобів задовольняє цим вимогам, через що виробники та/або продавці для отримання додаткових прибутків вдаються до практики кон'юнктурного ціноутворення та недобросовісної конкуренції шляхом введення кінцевому споживачеві в оману щодо переваг та недоліків продукту, який реалізується [7, с. 3–4].

Показовим випадком виступає кейс, окреслений Peter C. Gøtzsche щодо компанії Johnson & Johnson та її дочірньої компанії Janssen, які приховували ризики приймання нейролептичних ліків «Risperdal». Суд установив близько 240 тисяч випадків учинення правопорушень згідно з Medicaid Fraud Act штату Арканзас, присяжні засідателі винесли рішення на користь державного обвинувачення, у якому стверджувалося, що Janssen уводив в оману споживачів щодо загрози для життя препарату «Risperdal», який, як й інші нейролептичні ліки, може спричинити настання смерті, раптові напади, інсульт, порушення кровообігу в мозку, епілептичні напади, конвульсії, зайву вагу та діабет. Управління із санітарного нагляду за якістю харчових продуктів та медикаментів (FDA – Food and Drug Administration) зобов'язало компанію Janssen повідомити лікарів про те, що Risperdal сприяє підвищенню ризиків розвитку діабету. Окреслений Peter C. Gøtzsche кейс Johnson & Johnson та Janssen є лише одним із прикладів злочинної поведінки, поширеної серед найбільших фармацевтичних компаній світу. Іншими прикладами корпоративних злочинів, що були вчинені фармацевтичними «гігантами», є такі справи: проти Pfizer, Inc. (маркування знаком для товарів і послуг, який вводить в оману) – присуджено виплатити 2,3 мільярда доларів у 2009 році; проти Roche Holding (введення в оману американського уряду та урядів держав-членів Європейського Союзу щодо упереджувальної дії препарату «Tamiflu» у боротьбі з поширенням грипу), на компанії Novartis International AG, GlaxoSmithKline, AstraZeneca plc. були накладені мільйонні штрафи за здійснення маркетингу в незаконний спосіб [4].

Упевнені, що для української держави питання фармацевтичної промисловості є справою національної безпеки, останніми роками має місце жорстока боротьба за український фармацевтичний ринок. Вітчизняна фармацевтична промисловість виробляє близько 1 400 препаратів із понад 3 000, що реалізуються в Україні. Сьогодні промислове виробництво фармацевтичної продукції в Україні здійснюють близько 120 підприємств. Найбільшими українськими виробниками фармацевтичної продукції (брендами) є ПАТ «Фармак», «Борщагівський хіміко-фармацевтичний завод», Корпорація «Артеріум» («Київмедпрепарат», «Галичфарм»), Корпо-

рація «Стірол», «Дарниця», «Здоров'я», «Лекхім» тощо. На частку п'яти основних компаній-виробників припадає більше 50% виробленої у країні продукції [6].

Природним є право кожного громадянина на ефективне лікування, яке залежить від правильно підбраної терапії якісними лікарськими засобами. Проте на заваді лікувального процесу стають препарати, які називають фальсифікованими, неякісними, контрафактними. Контрафактними є ліки, якість яких не відповідає правилам виробництва (виготовлення) лікарським засобів, мають строк придатності, що минув, або такі, які зазнали механічного, хімічного, фізичного, біологічного або іншого впливу, що унеможливує подальше використання [8]. Фальсифікат – це свідомо зміна рецептури виробництва лікарського засобу (заміна дорогих компонентів на дешевші, зниження вмісту чи відсутність необхідного компоненту, порушення часу і послідовності технологічного процесу, зниження рівня очищення, неякісні пакувальні матеріали, тощо) [9, с. 228–231]. Фальсифікація лікарських засобів, з одного боку, є ризиком для здоров'я людей, оскільки більшість фальсифікованих лікарських засобів не відповідає стандартам якості, з другого – підриває довіру до легального фармацевтичного виробника і національних органів охорони здоров'я, а з третього – є економічним злочиним, адже заперечує патентне право і право на товарний знак, завдаючи збитків законному виробнику. Україна є першою державою-членом Ради Європи, що ратифікувала Конвенцію цієї міжнародної організації «Про підроблення медичної продукції та подібні злочини, що загрожують охороні здоров'я». Ця угода була підписана від імені України ще у 2011 р. і набула чинності з 1 січня 2016 р. [10, с. 20–24].

Статистика обігу фальсифікованих ліків на вітчизняному ринку невтішна. За даними посадовців Держлікслужби України, останнім часом кількість фальсифікованих ліків в Україні суттєво збільшилась (якщо з 2011 р., коли вперше було запроваджено кримінальну відповідальність за фальсифікацію ліків, до серпня 2014 р., коли було введено мораторій на перевірки, правоохоронні органи виявили всього три випадки підпільного виробництва фальсифікатів (підпільні склади у Львові, Василькові, а також фальсифікація лікарських засобів компанії Heel), то починаючи із серпня 2014 р. і до сьогодні зафіксовано 18 таких випадків) [11].

Згідно з думкою експертів у галузі фармацевтичної промисловості, кількість фальсифікованих лікарських засобів, які реалізуються в українських аптеках, постійно зростає, охоплюючи всі різновиди фармацевтичної продукції від антисептиків до протипаркових препаратів. Так, у 2016 р. було винесено 31 розпорядження, згідно із якими було заборонено торгівля 21 контрафактним найменуванням лікарських засобів, і протягом перших трьох місяців 2017 р. 6 брендів були заборонені до реалізації. За словами керівника проекту «Медичний контроль», приблизно 1% ліків в Україні є контрафактними (під-

робленими), хоча в контексті окремих груп препаратів (наприклад, дитячі ліки) їх питома вага бути значно вищою. За деякими оцінками, в Україні до половини реалізованих ліків є підробленими, серед них такі: засоби різного цінового спектра, але відомих виробників, розрекламовані (що вже наштовхує на певні висновки) та з вираженими лікувальними властивостями: «Кетанов», «Уролесан», «Омез», «Доларен», «Мезим форте», «Фестал», «Ессенціале форте Н», «Гепабене», «Циклоферон», «Мілдронат», «Пенталгін Б» тощо. Вражає те, що найбільшу кількість підробок і фальсифікацій виявлено серед антибіотиків (за даними МОЗ – 42 %), що особливо небезпечно, оскільки зазначені препарати приймаються під час серйозних захворювань, коли виникає реальна загроза для життя пацієнта [12].

Незважаючи на те, що кількість випадків виявлення фальсифікованих лікарських засобів (за даними МОЗ в Україні) є вражаючою,

судова практика за ст. 321-1 Кримінального кодексу України «Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів» є незначною. Так, за даними судової статистики за 2016 р. було за ст. 321-1 КК засуджено всього 3 особи, у 2015 р. – 9 осіб, у 2014 р. – 6, у 2013 р. – 13, у 2012 р. – 4 [9, с. 228–231].

Висновки. Корпоративна злочинність – універсальна загроза сучасному світу. Градієнт впливу корпоративної злочинності у сфері фармакології, тиск протиправної діяльності великих фармацевтичних корпорацій на суспільство стають усе помітнішими на тлі маскуванню рекламою фармакологічних «інновацій». Проте спостерігається процес деградації фармакологічного бізнесу в надприбутковий «бізнес-організми», втягнуті у корпоративну злочинну діяльність. Означене потребує подальшого кримінологічного дослідження й осмислення в межах наук кримінально-правового циклу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Clinard Marshall B., Yeager Peter C. Corporate crime. New York, 1980. 435 p.
2. Антонова Е.Ю. Понятие корпоративной преступности. Криминологический журнал БГУЭП. 2011. № 1 (15). С. 51–59.
3. Hartley Richard D. Corporate Crime: a reference handbook. Contemporary world issues series. Santa Barbara, California, 2008. Ebooks.
4. Göttsche Peter C. Corporate crime in the pharmaceutical industry is common, serious and repetitive. Nordic Cochrane Centre Rigshospitalet. Copenhagen. 14 December 2012. URL: <https://engineeringevil.com/2015/02/18/corporate-crime-in-the-pharmaceutical-industry-is-common-serious-and-repetitive/>.
5. Пивоваров В.В., Глушановська С.В. Криминологічна характеристика сучасної транснаціональної корпоративної злочинності у фармакологічній галузі. Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту. Серія «Право». 2016. Вип. 40. Т. 2. С. 94–97.
6. Гавриленко Н.І., Кулич Я.В. Тенденції та перспективи розвитку фармацевтичного ринку. Проблеми і перспективи економіки та управління. 2015. № 1(1). URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/index.pl?task=arcl&l=ua&j=1&id=10> (дата звернення: 01.10.2018).
7. Dukes M.N. G. The law and ethics of the pharmaceutical industry. Elsevier Science, 2006. 422 p. Ebooks.
8. Як захистити споживачів від неякісних ліків? Урядовий кур'єр. 22 грудня 2015 р. URL: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/yak-zahistiti-spozhyvacha-vid-neyakisnih-likiv/>.
9. Горбачова І.М. Деякі аспекти пеналізації фальсифікації лікарських засобів за КК України. Порівняльно-аналітичне право. 2016. № 6. С. 228–231. URL: http://pap.in.ua/6_2016/67.pdf.
10. Панькевич О.Б., Громовик Б.П. Аналіз судово-фармацевтичної практики щодо фальсифікації лікарських засобів та обігу фальсифікованих лікарських засобів. Scientific Journal «ScienceRise: Pharmaceutical Science». 2016. № 2 (2). С. 20–24.
11. Дедишина Л. Фальсифіковані ліки в Україні: проблеми і шляхи вирішення. «Фармацевт Практик». 2016. № 9. URL: <http://fp.com.ua/articles/falsifikovani-likiv-v-ukrayini-problemi-i-shlyahi-virishennya/>.
12. Communication / Conference: In Ukraine, up to 50% of the drugs could be counterfeit. Ukraine. 27 April 2017. URL: <http://fakemedicinesrealdanger.com/web/news-events/2017>.